

FOKASZ NIKOSZ

A kandallótól a parlamentig *A politikai klientúra történeti gyökerei Görögországban*

Politikus dinasztiák

Az újkori Görögország történetében mindig is fontos szerepet játszottak a politikus dinasztiák. A 2004-es választásokon például negyven olyan képviselőjelölt indult, akinek már az apja is képviselő volt. Több olyan eset is ismerünk, amikor apa és lánya, vagy apa és fia éppen egyszerre volt képviselő. A görög parlamentben ma is találhatunk olyan politikusokat, akiknek családjai a modernkori görög állam megalapításának pillanatától kezdve politikai szerepet játszanak.

Az egyes politikus családok azonban nem csak az egymást követő generációk révén képesek tartósítani jelenlétüket a görög politikai életben. A politikus dinasztiák megléte mellett a görög politikai élet másik szembeszökő jellegzetessége, hogy a sikeresebb politikusok rendkívül hosszú politikusi életpályát mondhatnak magukénak. Az idősebbik Konsztantinosz Karamanlisz például 1935-ben lett először parlamenti képviselő, hogy politikai pályafutását – nyolc év miniszteri, tizennégy év miniszterelnöki, s tíz év köztársasági elnöki szolgálattal a háta mögött – hatvan évvel később 1995-ben zárja le, nyolcvannyolc éves korában. Az ilyen hosszú és ennyire sikeres politikai pályafutás persze nem mindennapos, de korántsem példátlan Görögországban. Konsztantinosz Mitsotakisz ex-miniszterelnök például – a kormányzó párt jelenleg is aktív nyolcvankilenc éves tiszteletbeli elnöke – 1946-ban lett először parlamenti képviselő. Hosszú politikai pályafutása szintén egy dinasztia történetének része. Közvetlen felmenői között apja képviselő, nagybátya miniszter volt, ami pedig az utánpótlást illeti, már az is biztosítva van, hiszen lánya egy kulturális miniszteri pozícióval kezdte, majd az athéni polgármesteri poszt betöltése után, jelenleg éppen az övé a külügyminiszteri bársonyszék. Öccse szintén parlamenti képviselő, s pártja egyik legnépszerűbb fiatal ígéretének tekinthető.

Hogy ne csak mai példát lássunk, megemlíteném, hogy a Patrasz kikötővárosból származó Zaimisz család szintén több miniszterelnököt adott az országnak. A család helyi politikai szerepéről még jóval a modernkori görög állam

megalakulása előtt, 1715-ben történik először említés. Leghíresebb képviselőjük Alexandrosz Zaimisz volt, aki a 19. század végén először a Nemzeti Bank vezérigazgatói pozícióját, majd különféle miniszteri posztokat töltött be. Először 1897-1899, később 1901-1902, és 1904-1906 között volt miniszterelnök, majd e három miniszterelnökséggel a háta mögött 1906 és 1911 között, a még az Oszmán Birodalomhoz tartozó, de azon belül nagyfokú autonómiával rendelkező Kréta kormányzója lett. Görögországba történő visszatérését követően először a parlament elnöki tisztét töltötte be. Az első világháború alatt további három alkalommal volt miniszterelnök, majd 1929-ben először végül pedig 1934-ben másodszor is köztársasági elnökké választották.

A kapcsolat

Politikus dinasztiák, és sok évtizedes politikusi életpályák. Alapvetően mindkét tünet magyarázata közös, a kapcsolat. A sikeres politikus elsősorban a kapcsolati tőke kiépítésében, gazdagításában, valamint karbantartásában kiváló, s a politikus családokban elsősorban ennek kultúráját örökítik át egyik generációról a másikra. Kapcsolatépítésben persze nem csak a politikusok, minden görög nagyon jó. Tudják, hogy a kapcsolat fontos, ezért ápolása természetes, már-már kötelesség, s természetesen rendkívül hasznos is (Sik 2001). A világ minden tájáról érkező turisták a tanúi annak, hogy a görögök, milyen kifinomult technikákat fejlesztettek ki, és sajátítottak el a személyközi kommunikáció terén. Az antik emlékeken túl, a napfény, és a tenger mellett ez ma az ország egyik legfőbb turisztikai vonzereje.

Úgy vélhetnénk persze, hogy a görög világ mindig is, már az ókorban is ilyen volt. Homérosztól tudható, hogy Odüsszeusz világában a jogokat és kötelességeket döntően a társadalmi státusz határozta meg. Agamemnon nem azért lett a Trója ellen induló görögök főparancsnoka, mert ő lett volna a legjobb hadvezér. Egy ilyen státuszrendszerű társadalomban a teljesítménynél fontosabbnak bizonyult az a tény, hogy ő állította ki a legnagyobb hajóhadat. Abban azonban, hogy így tett a családi köteléknek döntő szerepe volt, hiszen a háborút kiváltó sérelem éppen az ő fivérére érte.

A rokonság a csoporthoz való tartozásnak, és a csoporthoz való hűségnek nagyon fontos eleme ebben a világban. A társadalmi szervezet azonban már Odüsszeusz korában is túlnőtt a közvetlen rokonsági kapcsolatokon. Maga a királyság

intézménye például már a területi elvre támaszkodott, igaz ez az elv ekkor még kezdetleges, és kiforratlan volt, és sok tekintetben igyekeztek a család képéhez idomítani. A király éppen ezért néhány funkciójában, mint apa, vagy mint pátriárka jelent meg, ráadásul intézménye a mindennapi életben egyáltalán nem volt nélkülözhetetlen. Ithaka is hosszú ideig elvult királya, Odüsszeusz nélkül. A területi közösség cseppfolyós, és bizonytalan intézményei, valamint a rokonság alkotta közösség között a cserekapcsolatra épülő oikosz teremtett közvetítést.

Odüsszeusz társadalmában a rokonsághoz és a királysághoz képest az „elsőbbség az oikoszé, a nagyméretű nemesi háztartásé volt, amelynek személyzetét rabszolgák és közemberek, valamint nemesi csatlósok alkották, és amely a rokonok és vendégbarátok körében szövetségesekkel rendelkezett” (Finley 1985). A háztartáson belüli kapcsolatok azonban döntően továbbra is személyes jellegűek maradtak. Igaz ez az egymástól távol élő háztartások kölcsönös politikai elkötelezettségét biztosító vendégbarátság intézményére is.

*„Vendéglő gazdád vagyok így Argosz közepében,
és te nekem Lükíában, amint e vidékre vetődöm”*

mondja egyik herosz a másiknak a trójai csata kellős közepén, s ez már elég is volt ahhoz, hogy:

*„Hát egymás ellen kelevézt a tömegbe ne vessünk:
éppen elég trósz és segítő van, akit leterítsek,
hogyha az isten is engedi, és lábammal elérem;
és számodra akháj van elég kaszabolni, ha bírod;
rajta cseréljünk fegyvert; lássák ezek is, hogy
ősi barátoknak valljuk dicsekedve magunkat”*

(Homérosz 1974).

Magam semmit sem állítanék a személyközi kapcsolat, mint társadalomszerveződési forma máig tartó folytonosságáról. Köztudomású, hogy az antik közösségek tagjainak túlnyomó többsége számára mennyire természetesek voltak a személyközi kapcsolatok. (Nolte 2000) Nem kizárható, hogy az elemzésnek egy általános és meglehetősen elvont szintjén a forma akár több évezredes továbbélését is megállapíthatnánk. A jelen tanulmány ambíciója azonban ennél jóval korlátozottabb, és konkrétabb. Ahhoz ugyanis, hogy a politikai klientúra mai görögországi formájának történeti gyökereit feltárhassuk, nem az antik világra, csupán az Oszmán Birodalomra kell visszatekintenünk.

Ökumenikus, és helyi elit

A görögországi politikai klientúra történeti gyökereinek megértése szempontjából az oszmán igazgatási rendszer meghatározó jelentőségű tulajdonságaiból kell kiindulnunk. A rendszer első számunkra jelentőséggel bíró jellegzetessége, hogy miközben a birodalmat egy katonai kaszt vezeti, a politikai jogokat vallási kategóriák szerint osztják ki. Teljes politikai jogokkal csak az iszlám vallás jogosított fel. A legerősebb, nem muzulmán alattvalókat magába foglaló vallási kategória azonban az ortodox keresztényeknek az Ökumenikus Patriarchátus fennhatósága alá helyezett közössége volt. Mivel a Patriarchátus szervezete szinte kizárólag görögökből állt, s az egyházi liturgia nyelve is a görög volt, az egyházszervezet körül létrejött egy görög nyelvű igazgatási bürokrácia, egy görög egyházi elit. Azzal, hogy a Patriarchátus a nem görög etnikumú, ortodox vallású népesség fölött is fennhatóságot kapott, befolyását geográfiailag is kiterjesztette, s alávett jellege ellenére nagyon hamar nagyobb befolyásra tett szert, mint amivel a bizánci birodalomban bármikor is rendelkezett.

A Patriarchátus birodalmi léptékű ökumenikus jellege azonban nem feltétlenül esett egybe a birodalom görögajkú etnikumának speciális, és sok tekintetben lokális igényeivel. A felsőbb papság némi gyanakvással is tekintett e népességre mivel bizonyos vidékeken fogékony volt a nyugati kereszténység tanítására is. Ráadásul a közös nyelv sem jelentett egyértelmű közösséget. Az egyházi görög nyelvi dialektus ugyanis lényegében érthetetlen volt ezen görögajkú népesség számára. Ez a kétnyelvűség megfelel a görögség kettős jellegének, amely egy ökumenikus, ma talán úgy mondanánk, hogy globális elitben, és egy kisebb léptékű, a helyi lokalitáshoz kötődő etnikumban öltött testet.

Ez a kettőség azonban nem csak az egyházi elit és nép viszonyában nyilvánult meg. Az egyházi hierarchiában komoly befolyással rendelkező görög családok egy része, fokozatosan örökletes keresztény arisztokráciává alakult. A lakóhelyük az isztambuli (görögül persze konstantinápolyi) Fanari negyed nyomán Fanariótáknak nevezett családok nagyszabású kereskedelmi és bankügyleteket folytattak. Ez a Patriarchátus körül szerveződő arisztokrácia a görög keresztények olyan uralmi csoportját képviselte, amely tevékenységét az egész birodalomra kiterjesztette. Lényegében állandó helyeket szereztek meg maguknak a Porta

igazgatási apparátusában. Esetükben is egy olyan kiváltságos helyzetben lévő görög elittel van dolgunk, amelynek alig volt kapcsolata a görögajkú népességgel.

A 17. század végétől azonban egy új kereskedő réteg jelent meg. A görög nyelv, amely addig a Patriarchátus hivatalos nyelve volt, a tizennyolcadik század közepére etnikai származástól függetlenül e feltörekvő kiskereskedők közös szakmai nyelve lett. A klérussal és a fanariótákkal ellentétben ez az új kereskedőréteg szoros, lényegében napi kapcsolatban állt a keresztény lakosság nagy részével, s jelentős mértékben járult hozzá a keresztény lakosság bizonyos kispolgári rétegeinek elgörögösödéséhez. Sokan vettek részt közülük az 1821-es görög szabadságharcban, s görög nemzeti elkötelezettségük olykor a görögajkú helyi elit nemzeti elkötelezettségét is meghaladta.

Ezzel azonban eljutottunk ahhoz a görög helyi elithez, amelynek politikai és gazdasági akciósugara ugyan összehasonlíthatatlanul kisebb volt a fanariótakénál, az újkori görög állam és társadalom formálódására gyakorolt befolyásuk azonban mégis meghatározónak bizonyult.

Ezen eliten belül három jelentős alcsoportot különíthetünk el. Elsőként a különféle fegyveres csoportok vezetőit említhetjük. Ahogy a magyarlakta vidéken a betyároknak a mocsárvilág, úgy a török hódoltság idején a kleftiszek törvényen kívüli csoportjának a görög hegyvidék nyújtott tartós otthont. A hatóságokkal a legkülönbözőbb okokból összeütközésbe kerülők tarka sokasága biztosította e betyárvilág folyamatos utánpótlását. Fegyverfogató erényeiket némelyikük időről-időre az oszmán hatalom szolgálatába állította. Ezeket a csoportokat megkülönböztetésül armatoloszoknak nevezték. A két csoport közti választóvonal persze nem volt egyértelmű, mivel a kleftiszek és az armatoloszok között gyakori volt az oda-vissza átjárás. A fegyveres csoportok saját területükön lényegében teljes autonómiát vívtak ki maguknak. A kleftiszek katonai szolgálataik révén az 1821-es görög szabadságharcban érkeztek dicsőségük csúcsára. Vezetőik bekerültek az újonnan alakuló görög állam politikai elitjébe, olyannyira, hogy 1989-ben néhány hónapra ebből a társadalmi rétegből származó miniszterelnöke volt az országnak.

A következő elitcsoportot az Athéntől ma alig két-három órányira lévő kis szigetek, a szabadságharc finanszírozásában fontos szerepet játszó Hydra és Szpetszesz kereskedői alkották. A szigetek mindvégig teljes jogú autonómiát élveztek. Az Oszmán Birodalom fennhatósága egyedül adófizetési kötelezettségben nyilvánult meg, a törökök ide nem telepedtek be.

A végére hagytam a helyi elitek legfontosabbját, az úgynevezett előljárókat. Pozícióik különösen az újkori görög állam jellegadó régiójában a Peloponnészoszon voltak erősek. Befolyásuk az oszmán hatalom azon másik alapjellegzetességéből fakadt, hogy a török igazgatás az alattvalókkal sosem, mint egyénekkal csak, mint csoportokkal érintkezett. Ennek következtében a Peloponnészoszon lényegében két egymással párhuzamos hatalmi hierarchia létezett, egy török és görög. Ebben a rendszerben a görög helyi előljárók közvetítő szerepet töltek be az oszmán igazgatás és a görög etnikum között. Hatalmuk forrása az oszmán igazgatásban való részvétel, legitimitásuk forrása pedig a lakosság általi elismertségük volt. Ez utóbbi formája persze faluközösségről-faluközösségre változhatott. Egyes vidékeken helyi választások révén, másutt örökletes jelleggel szerezték meg a közvetítői pozíciókat. Némelyikük helyi mércével mérve jelentős földbirtokkal rendelkezett, s az idők folyamán, mai kifejezéssel élve azt mondhatnánk, hogy magánosították az adószedést. Befizették a közösség adóját, majd annyit szedtek be amennyit, csak tudtak. Mivel az adó egy részéhez terményben jutottak hozzá, megszerezték ezen termékek kereskedelmének monopóliumát is.

A helyi előljárókat széleskörű rokoni kapcsolatok fűzték egymáshoz. A család a társadalom alapvető politikai és gazdasági egységének számított, amelyben a családfő pozíciója megkérdőjelezhetetlen volt. Ő rendelkezett felesége vagyonával is, már ha hozott ilyesmit a házasságba. A fiúgyermek a család erőforrásainak hatékonyabb kihasználása érdekében egy darabig gyakran még házasságkötésük után is a háztartásban maradtak, amivel automatikusan akkor is elfogadták a háztartásfő fennhatóságát, ha az örökségüket egyébként már kiadták nekik.

Az 1821-es görög felkelés előtt a politika ezeken a területeken tulajdonképpen az egymással sok szálon összefonódott háztartások családi vállalkozásaként, és ezzel együtt persze vetélkedéseként működött. A személyes kapcsolatokat a biológiai rokonság határán túlra a komaság, illetve a férfiak közötti testvérré fogadás intézményével, valamint számtalan keresztelővel terjesztették ki. Ez utóbbi szokás a huszadik század folyamán is fennmaradt. Több olyan politikus is akadt, akinek akár ezer keresztfia is volt.

A háztartások ilyesfajta szövetségeivel, horizontális koalícióival, vagy vertikálisan alá-fölérendelt kapcsolataival gyakran találkozunk olyan helyzetekben, amikor a központi hatalom túlságosan gyenge ahhoz, hogy valamiféle társadalmi rendet garantáljon, vagy maga a központi hatalom az, amely félelmet keltően

elnyomónak, önkényuralminak minősül. A háztartások ilyenkor egymással szövetkezve rendszerint maguk igyekeznek védelmüket megszervezni, s biztonságukat megteremteni. Az így kialakuló, és folyamatosan formálódó lokális, személyközi hatalmi szövevényből emelkedett ki az előjárók helyi elitje. Formálódása, működése, és így kialakuló pozíciója révén ez volt a görög vidék egyedüli társadalmi csoportja, amely képesnek bizonyult az érdekei kifejezéséhez, és védelmezéséhez szükséges kollektív cselekvésre.

A „tzaki”

Az 1821-es törökellenes görög felkelés a helyi politikus családok történetében is vízváltásznak bizonyult. A csaknem egy évtizedig tartó, váltakozó sikerű – belső viszályokkal, intrikákkal, sőt polgárháborúkkal tarkított – szabadságharc ezen családok egy részében erőforrásaik felemésztéséhez, s politikai szerepük megszűnéséhez vezetett. Számos helyi előjáró, fegyveres vezető illetve kereskedő család azonban éppen a felkelésben való sikeres szereplésével tartósította helyi politikai befolyását, s alapozta meg hosszú időre társadalmi presztízsét.

Az újkori görög állam 1830-as nemzetközi elismerése valamint Ottó bajor herceg 1833-as trónra lépése azt jelentette, hogy a görögség korábbi döntően vallási-kulturális identitását egy állami-politikai identitás váltja fel. Az újkori Görögországot alkotó területek – a Peloponnészosz félsziget, a korinthuszi öböltől északra elterülő hegyvidékes övezet, valamint az Égei-tenger szigetvilága – korábban sosem tartoztak egységes közigazgatás alá. Ennek az új állami, és nemzeti identitásnak számos lokális identitással kellett megküzdenie. Az itteni görögök hagyományosan gyanakvással és irigységgel tekintettek minden olyan hatalomra, amelynek hatóköre meghaladta a számukra még könnyen áttekinthető régió méreteit. A város, a falu, vagy a járás mindig is fontosabb volt az államnál. A görögök csak ekkortájt kezdik megtanulni az állam, nemzet, nép kategóriákat.

Az új görög állam – amelynek alapvető struktúrái az 1833-1843 közötti időszakban alakultak ki – létrejötté kiélezte a helyi előjárók egymásközi vetélkedését. Egy új, az oszmán igazgatásnál jóval centralizáltabb központi hatalom megjelenése egyszerre korlátozta korábbi autonómiájukat, és mozgásszabadságukat, és szolgálta új, korábban számukra elérhetetlen állami pozíciók betöltésének lehetőségét. A pozícióharc erejét, s a benne résztvevők motívumait tekintve, döntőnek

bizonyult, hogy egy 1835-ös törvény a törökök által elhagyott földeket állami tulajdonban tartotta. A fenti döntés különleges horderejének érzékeltetésére elegendő arra utalnunk, hogy a forradalom előtt a Peloponnészoszon, a megművelt földterület kétharmada volt a törökök birtokában. Az így keletkezett „nemzeti földeket” bérlők művelték kisparcellás formában. A bérleti díj rendkívül alacsony, a jog pedig örökölhető volt, így a bérlők helyzete gyakorlatilag alig különbözött a tényleges kistulajdonosokétól. A helyi előljárók hozzájuk képest jelentős földekkel rendelkeztek, de a tíz hektár feletti földek már igen ritkának, a három-négy hektár feletti pedig nagy számítottak. Az a tény, hogy a helyi előljárók nem voltak képesek a törökök által elhagyott földek megszerzésére, mérföldkönek bizonyult abban a tekintetben, hogy nem sikerült valódi nagybirtokos osztállyá alakulniuk.

Maradt ezért a megszokott, régi szerep, ezek a családok továbbra is politikával foglalkoztak. Ottó uralkodásának első szakaszában, az 1833 és 1843 közti évtizedben meghonosított abszolutizmus idején azonban, a politika nagyrészt az új hatalmi pozíciókhoz való hozzáférés biztosítását jelentette. Az előljárók saját és klienseik magáncéljai érdekében megpróbálták megszállni az állami köztisztviselői állásokat. A fővárossá lett Athén egyetlen vonzereje az állami állás volt. Kialakult egy új elit, amelynek újratermelése nagyrészt az államtól függött. 1843-ban egy katonai lázadás nyomán alkotmányos monarchiát, és vagyoni cenzushoz kötött választójogot vezettek be. Éppen a kistulajdon általunk már tárgyalt dominanciája miatt azonban, szinte az egész férfilakosság önálló egzisztenciának számított, s így megfelelt a cenzus követelményeinek. A választás azóta is a politikai legitimáció legfontosabb formája Görögországban. Két évtizeddel később, 1864-ben a felnőtt férfiakra vonatkozó általános választójogot, Európában elsőként már alkotmányba is foglalták.

Figyelemre méltó, hogy lényegében ugyanebben az időszakban, 1869-ben Magyarországon a felnőtt lakosság 6,8 százaléka rendelkezett választójoggal. A korabeli Magyarországon kifejezetten féltek a választójog kiterjesztéstől, s a nyílt szavazást, valamint a választójog szűkítését a hatalmi befolyásolás kézenfekvő eszközének tekintették. Az 1871-es törvényjavaslat vitájában például Szilágyi Dezső a következőket mondta: „Vizsgáljuk meg, mi volna az eredménye, ha az általános szavazat elfogadtatnék? Az első eredménye az lenne, hogy a legszamosabb, a legszegényebb és a legtudatlanabb és ennél fogva a szenvedélyek, csábítások, előítéletek és tán megvesztegetéseknek is legjobban kitett osztály kezében lenne az

összes politikai hatalom ...” (Gerő 1988). Görögország a legjobb példa arra, hogy ez nem feltétlenül van így.

A hatalmi befolyásolás legkülönbözőbb eszközei, valamint a klienseket patrónusaiknak alárendelő, aszimmetrikus cserekapcsolatok az Oszmán Birodalom hatalmi-igazgatási jellegzetességeiből fakadóan Görögországban már hosszú generációk óta eleve adóttak. Egy ilyen társadalmi közegben az általános választójog bevezetése korántsem jelenti, hogy a „legszámosabb ... osztály kezében lenne az összes politikai hatalom”. Éppen ellenkezőleg, az általános választójog bevezetését követő évtizedek a helyi előjáró családok az úgynevezett tzaki-k fénykorának tekinthetők.

A tzaki, a törökből átvett szó, amely tűzhelyet, kandallót jelent. Többes számú formája a tzakia, – utalva arra, hogy annak idején nem akárhány engedhették meg maguknak a kandallóval ellátott háztartás fényűzését – az általunk eddig helyi előjáróknak nevezett családokat jelöli. Ezek az eredetileg csak helyi befolyással rendelkező politikusok klienseik szavazatát használták fel arra, hogy a parlamentbe bejutva, az országos politika alakulásába is beleszólhassanak.

A szavazat nyilván a vidéki agrárnépeesség kevés értékes jószágainak egyike. Érvényesítése, értékesítése azonban korántsem piaci jellegű kapcsolatok révén történik. Ebben a társadalmi közegben ugyanis a kliens választási, és mozgásszabadsága igen csekély, lojalitása éppen ezért mélyen gyökerező és stabilan adott. Biztosra vehető szavazatáért cserébe erősen személyhez szóló, privát jószágban, vagy szolgáltatásban részesül. Mindez az agrártársadalmak klientúra viszonyainak általános jellemzője. A politikai klientúra önmagában azonban nem magyarázza, hogy az előjárók Görögországban miért foglalkoznak politikával. A politikai klientúra inkább csak a forma, amelyen keresztül sajátos uralmi eszközök nyilvánulnak meg.

A politikus családok régóta a helyi társadalmak természetes vezetői. A politika, mint foglalkozás ismerős a számukra, s elsajátították egy meghatározott szervezeti technológia működtetését is. Egyik legfontosabb uralmi eszközük családjuknak a helyi lakosság körében élvezett társadalmi presztízse. A presztízis növelhető állami pozíciók úgy, mint parlamenti képviselőség, polgármesteri cím, vagy miniszter poszt betöltésével. Az állam ugyanis legfontosabb terep, ahol a kliensek patronálására is felhasználható hatalmi forrásokhoz lehet jutni. Kialakul ezért egy nagy létszámú tisztviselő polgárság, amely nem azért foglalkozik politikával, mert egyébként vagyontalan lenne, hanem mert mindig is ezt csinálta, ehhez ért. Az

egymillió országban a parlamenti képviselők száma négyszáz, az alig tízezres hadsereg élén pedig hetven tábornok áll. A városok férfilakosságának fele közvetlenül az államból él. Az államhoz fűződő áttételes kapcsolatok pedig a mai napig hihetetlenül változatos formákban burjánzanak. Ha valamilyen hivatalban, vagy mondjuk a rendőrségen okmánybélyegre lenne szükségünk, akkor azt legkönnyebben mai is a szemközti zöldségesnél szerezhetjük be.

A politikai klientúra modernizálódó formái

A tzaiki-k, a helyi előljárók köréből kiemelkedett politikus családok lényegében a 19. század utolsó harmadáig monopolizálták a belpolitikai életet Görögországban. A helyzet ekkor sem görögországi események, hanem az Oszmán Birodalom gazdasági és kereskedelmi központjaiban élő görögöséget érintő fejlemények miatt kezdett megváltozni. Erre a görög gazdasági, kereskedő és bankár elite az Oszmán Birodalom fejletlen perifériáján létrejövő újkori Görögország megalakulása pillanatában lényegében semmilyen vonzerőt nem gyakorolt. Sem anyaországgént, sem gazdasági tevékenységük célpontjaként nem vették számításba. Ellenkezőleg, magából Görögországból indult el egy intenzív kivándorlási hullám. A görögországi vidéki munkaerő felesleg jelentős része ugyanis nem Athénben, hanem Isztambulban (Kostantinápolyban), Izmirben (Szmirnában) vagy Alexandriában keresett és talált munkalehetőséget. Ezzel kettős folyamat indult be. Egyfelől e görögöség hazautalt jövedelmei hozzájárultak az otthoni modernizációs nyomás enyhüléséhez, s egy hagyományos társadalomszerkezetet továbbéléséhez. Másfelől e migráció egyszerre erősítette meg a célpontként szereplő városok gazdasági jelentőségét, és görög jellegét. Isztambulban, ahol a 19. század elején a görög lakosság részaránya 16% volt, egy évszázaddal később ez az arány csaknem negyven százalékra emelkedett. Izmirben a görögök részaránya, a görög állam megalakulásának pillanatától, a végleges távozásukat okozó kisázsiai katasztrófaig a lakosság egynegyedéről több mint felére emelkedett. A görögöség legjelentősebb városi központjai ekkoriban túlnyomórészt Görögországon kívül voltak megtalálhatók. Trabzon (Trapezunt), Izmir (Szmirna) kereskedelme, vagy Egyiptom görögök által ellenőrzött gyapot exportja külön-külön is meghaladta az akkori Görögország teljes exportját.

A 19. század utolsó harmadában azonban a közvetlen nyugati tőkebefektetések alapvető kihívást jelentettek e görögöség gazdasági pozíciói ellen. E

gazdasági fenyegetés ellen biztos hátrországot keresve kezdtek élénk gazdasági tevékenységet Görögországban. Hatásukra egy rövid évtized alatt radikálisan átalakult az ország arculata. Mai is jól ismert bankok – Epirusz Bank, Attikai Bank, Pireusz Bank, Krétai Bank – egész sora, vasútépítés, vasművek jelzik azon Görögországba áttelepülő vállalkozók tevékenységét, akiknek családneveit jelentős adományozókként ma utcanevek, középületek vagy éppen, múzeumként kiállított torpedórombolók örökítik meg Athénben. Az úgynevezett Nagy Eszme, a valamennyi görögök lakta terület egyesítésének vágya, az ő tevőleges hozzájárulásuk révén vált általános álomból, konkrét politikai programmá. Ennek eredménye látszott meg az 1912-1913-as balkáni háborúban, valamint az első világháborúban való sikeres görög szereplésben.

A huszadik század elejére a régi tzaki-k elveszítették politikai hegemoniájukat, a hatalmat kénytelenek voltak másokkal is megosztani (Fokasz 2004). Az átmenet a tömegpolitikába azonban a politikai klientúra modernizált eszköztárának felhasználásával ment végbe. A klientúra kapcsolat továbbra is a politikai részvétel legmegfelelőbb formája maradt. A kapcsolatok továbbra is, mind a mai napig fontosak, de kevésbé hierarchikusak, s egy kicsit személytelenebbek. A politikai cserekapcsolatokban a kapcsolat ereje csökkent, a kliensnek megnőtt a választási lehetősége, a cserekapcsolat közelít a piaci kapcsolat instrumentális jellegéhez. Fokozatosan, és folyamatosan nő a párt és állami szervezetek jelentősége. A kliens szavazataért cserébe kapott jószágok és szolgáltatások pedig döntően már nem személyre szóló privát javak, hanem leginkább csoport vagy ritkábban közjószágok. Így jutunk el a görögországi politikai klientúra mai modern, bürokratikusnak nevezhető formáihoz.

Irodalom:

- Finley, Moses I. (1985): *Odüsszeusz világa*, Európa Kiadó, Budapest, 153. old.
Fokasz Nikosz (2004): *Istenek nélkül*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 47. old.
Gerő András *Az elsöprő kisebbség*, Gondolat, Budapest, 1988. 35. old.
Homérosz (1974): *Íliász*, Magyar Helikon, Budapest, 109. old (VI. 214-250)
Nolte, Hans Heinrich (2000): *Le système-monde européen* in. Ahrweiler H. és Aymard M. (szerk.) *Les Européens*, Hermann, Párizs
Sik Endre (2001): *Kapcsolatérzékeny útfüggőség*, Budapest 2000, 13. évf. 7-8. sz.
Tszoukalasz, Konsztantinosz (2007): *A politikai klientúra kérdése a 19. századi Görögországban*, lásd a jelen kötetben első magyar megjelenés Replika, 1994. december, 15-16. sz.